ماتهیۆ لیپمەن و پرۆگرامی فەلسەفە بۆمنداڵان، Pilosophy for Children (P4C)

ئەم گفتوگۆیە لەگەڵ ماتهیۆ لیپمەن دا لەساڵی 2003 دا کراوە و لەمیانەی وەڵامەکانیدا ئامانج و مەبەستی لیپمەن لە(P4C) ڕووندەبێتەوە.

پرسیار : پرۆگرامی(فەلسەفە بۆ منداڵان) چیە؟

لیپمەن: لە کۆتایی ساڵانی 1960 دا، پرۆفیسۆری فەلسەفە بووم لە زانکۆی کۆلۆمبیا لە نیویۆرک. هەستمدەکرد، ئەو خوێندکارانەی دەهاتنە کۆلیژەکەمان، زۆربەیان هەرزەگۆبوون،سەرپێیانە حوکمیاندەدا و دیدی ڕەخنەییان زۆر لاوازبوو. وەلێ تازە دێربوو، بۆ ڕاستکردنەوەی ئەو بارە. من پێموابوو (لەو بڕوایەشدام لەو سەردەمەدا هەر بەتەنها من ئەم ڕاوبۆچوونەم هەبوو) کە دەبووایە لە منداڵیدا کار بۆ چارەسەری ئەم کێشەیە بکرایە. دەبێت کۆرسی مەشق و ڕاهێنانی، تێڕوانینی ڕەخنەیی، بۆ منداڵانی تەمەن 11 و 12 ساڵان بکرێتەوە. بەڵام بۆئەوەی بابەتەکە "خۆش و ئاسان" بێت، دەبێت تێکستەکانی ئەو کۆرس و مەشقە، لەشێوەی چیرۆکدا بنووسرێت. چیرۆکەکانیش باسی ئەوەبکەن کە چۆن منداڵان، لۆجیک پەیدادەکەن، (چۆن لۆجیکانە هەڵسوکەوت دەکەن). بەڵام لەڕاستیدا ئەمە بۆ من، کەمێک سەخت دەهاتە بەرچاو.

دەبوایە چیرۆکەکان باس لەمنداڵانێک بکەن، کە دیدی و بیری فەلسەفیانەیان، پەیداکردبێت. ئەوەبوو من کتێبێکم نووسی (ئەوەی هاری ستۆتڵەمێرس پەیدایکرد). ((بیرۆکەی کتێبەکە لە بیروڕاکانی ئەریستۆوە وەرگیرابوو)). لەساڵی 1970 دا کتێبەکەم بڵاوکردەوە، زۆرباش ڕۆیشت. دواتر لەگەڵ (ئان مارگەرێت شارپ) دا پێکەوە، چەند ڕێنماییەکمان بۆ مامۆستایان نووسی، کە بەسەدان پرسیار و ڕاهێنان و مەشقی فەلسەفییان تێدابوو. ئەمەش زۆرباش ڕۆیشت و پەسەندکرا .

ئیدی دوای ئەوە من زانکۆی کۆلۆمبیام جێهێلا و ئامۆژگایەکی تایبەتم بە فەلسەفە بۆ منداڵان، دامەزراند(The Inistiut for the Advancement of Philosopy for Children (IAPC .

ئەم ئینستوتە، بەشێک بوو لە زانکۆی مۆنتکلێر. دوای چەند ساڵێک، کتێبێکی دیکەم نووسی. کتێبەکە ناوی (لیسا) بوو، (لیسا، ناوی کچێکە). هاوتا یان تەواوکەری کتێبی یەکەم (هاری) بوو، بەڵام ئەمیان دەربارەی (ئاکار/ ئێتیک) بوو. ئەم کتێبە بۆ منداڵانی، کەمێ تەمەن گەورەتر نووسراوە.

ئیدی کتێبی زۆر لەم بوارەدا، نووسران و گەلێ ڕێنمایی و شێوازی کارکردن بۆ مامۆستایان و فێرکارانی فەلسەفە بۆ منداڵان نووسران، زۆربەی ئەو کتێبانەش لە (دەزگای چاپی زانکۆی کامبریج و دەزگای چاپی تێمپڵ) لەچاپدران.

فەلسەفە بۆ منداڵان، شێوازێکی پێداگۆگی سەرکەوتووە. بۆ گشت قۆناگەکانی خوێندن دەبێت. منداڵان (خوێندکاران)، هەریەکە و بەشێک لە چیرۆکەکە، بەدەنگی بەرز دەخوێننەوە، دواتر پرسیار دەربارەی ئەو تێکستە/ چیرۆکە دەکەن. ئەوجا گفتوگۆ لەمەڕ پرسیارەکانەوە دەکەن.

ئەم شێوازە، دید و بۆچوونیی منداڵان فراواندەکات و هۆشیاری ڕەخنەییان، لەلا زیاددەکات. ئامانجیش ئەوەیە، کە بتوانن بەڕەوایەتییەوە حوکم بەسەر ڕووداو و پێشهاتەکاندا بدەن و لە دوا پلەشدا هاووڵاتییەکی دێموکراتخوازبن.

پرسیار: ئەم شێوازە، (P4C)چۆن سەریهەڵدا و چۆن پەرەی سەند؟

لیپمەن: لەڕاستیدا پەیدابوونی ئەم بیرە (P4C)دەگەڕێتەوە بۆ ڕاوبۆچوونەکانی فەیلەسف جۆن دێوی. هەروەها بۆ بیردۆزەکانی پێداگۆگی بەناوبانگی ڕوسی، لێڤ ڤیگۆتسکی، کە هەردەم جەختی لەسەر ئەوە کردۆتەوە، خوێندن و فێربوون، دەبێت بۆ، یان لەپێناو بیرکردنەوەدا بێت، نەک تەنها ئەزبەرکردن .

ئەوە بەتەنها بەس نیە بۆ منداڵان، بابەتەکان ئەزبەربکەن و لەبیریان بێت چییان بۆباسکراوە، بەڵکو دەبێت، بۆخۆیان ئەزموونی ئەو بابەت و باسانە بکەن، شیيان بکەنەوە و هەڵیان بسەنگێنن. بەتەنها بیرکردنەوە، ئەو پرۆسەیە دەخاتەگەڕ، کە منداڵان لەڕێگای هەستەکانیانەوە جیهانی دەوروبەریان بناسن. کەواتە دەبێت بیر لەو بابەتانە بکەنەوە، کە لە خوێندنگا فێریدەبن.

ئەزبەرکردن، ئاستیکی نزمی فێربوونە، جا بۆیە دەبێت منداڵ، بابەت و باسەکان تێبگەن، هەستپێبکەن، ڕاڤەبکەن، هەڵبسەنگێنن، ڕەخنەی لێبگرن و هتد .

دوای ماوەیەکی کورت، بەڵام زۆر چڕ، لە ئەزموکردنی ئەم پرۆگرامە سەلماندی، کە دەکرێت ڕێباز و شێوازی ڕامان و(پشکنەری/ دێدیکتیڤی) فێری منداڵان بکرێت .

نەک هەرئەوەی لەپێناو (ئیمتحان/ تاقیکردنەوە) دا فێریانبکەین .

ئەوەبوو ژمارەیەک لە فەلسەفەکاران (کەسانی شارەزا و ئەکادیمی لە بواری فەلسەفەدا) لە سەرتاپای ولایەتە یەکگرتووەکاندا، بۆ پەرەپێدانی ئەم پرۆگرامە، لە ساڵانی 1970 کاندا، دەستیانکرد بەڕاهێنانی مامۆستایان. تا کۆتایی ئەو دەیەیە، ئەو پرۆگرامە لە 5000 پۆلدا، پیادەکرا. ئەو ڕاپۆرت و ئامارانەی لەمبارەیەوە هەن، دەیسەلمێنن، کە لەماوەی 27 هەفتە لە پەیڕەوکرنی ئەم پرۆگرامە، منداڵانی تەمەن 11 ساڵان، گۆڕانێکی بنەڕەتی بەسەر شێوازی بیرکردنەوە و ڕامان و هەڵسوکەوتیاندا هاتووە و سەرەتای گۆڕانەکەش، هەر لە هەفتەی 9 هەمەوە بەدیدەکرێت.

دوای ئەوەی بەڕێوەبەرەیاتی فێرکردن لە ولایەتی نیوجێرسی و هەندێ فۆندی تایبەتی، کۆمەکی باشیان کردین، توانیمان چەندەها وورکشۆپ بۆ مامۆستایانی ڕاهێنەر بکەینەوە. ئەم مامۆستا ڕاهێنەرانەش، بەگشت لەیەکی وڵاتدا بڵاوبوونەوە و چەندەها مامۆستایان بۆ ئەم پرۆگرامە مەشقدا. ئەو ڕاپۆرتانەی

لەلایەن ئەو مامۆستایانەوە پێماندەگەیشتن، گشتیان باسیان لەوە دەکرد، کە پرۆگرامەکە کاردانەوی باشی لەسەر منداڵان هەیە و لەلایان خۆشە و دەرفەتی ئەوە دەدا بە منداڵان، کە بیرورِا و بۆچونەکانیان، بوێرانە و ڕاشکاوانە لە پۆلدا، چ لەگەڵ هاوپۆل و چ لەگەڵ مامۆستاکاندا باسبکەن.

پرسیار: چەند ڕێبازی (فەلسەفە بۆ منداڵان) هەیە؟ تکایە دەتوانیت باسیان بکەیت.

لیپمەن: ژبەرئەوەی تەنها(یەک فەلسەفە) هەیە، ئیدی هەر (یەک فەلسەفە بۆ منداڵان)یش هەیە. بەڵام وەک دەزانین، فەلسەفە گەلێ ڕێباز و لقی لێبۆتەوە، وەک فەلسەفەی سایکۆلۆجی، فەلسەفەی هونەر، فەلسەفەی زانست و....... بەوشیوەیەش، هەریەک لەم ڕێبازانە مێتۆد و پرینسیپی تایبەت بەخۆیان هەیە. بەڵام فەلسەفە بۆ نداڵان، فەلسەفەیەکی تایبەت نیە، تەنانەت فەلسەفەی پێداگۆگیش نیە. بەڵکو، هەوڵ و تەقەلایەکە بۆ تێرکردنی حەزی پرسیارکردن و ڕامانی منداڵان و ڕاهێنانیان بە دیدی فرە ڕەهەندی .

ڕێبازێکی دیکە هەیە، بەناوی (فەلسەفە لەگەڵ منداڵان) دا، کە لەڕاستیدا هەر لە ڕێبازی، فەلسەفە بۆ منداڵانەوە سەریهەڵداوە. ئامانجی ئەم ڕیبازە ئەوەیە منداڵان بە مێژووی فەلسەفە ئاشنابکات و بیانکات بە " فەیلەسوف. "

سەرەتا، کە من خۆم بە فەلسەفە بۆ منداڵانەوە خەریککرد، لەو بڕوایەوە بوو، کە تێروانین و بیرکردنەوەی ڕەخنە گرانە (Critical Thinking) پەیوەندی بەوەوە نیە کە دەبێت مرۆڤ خۆی بە خوێندنەوە و لێکۆڵینەوە لە بابەتە ترادیشێونەکانی فەلسەفەوە، خەریکبکات. بەڵکو دەبێت بە شیوازی رەخنەگرتن، بیرکردنەو و هەڵسەنگاندن، ئاشنابێت و فێربکرێت. بەکورتی، تێڕوانینی ڕەخنەیی، منداڵ هۆشیار دەکات و بیرکردنەوەی فەلسەفی، ئاسۆی بیری فراوان دەکات .

پرسیار: گرنگترین و دیارترین کاریگەریەکانی، فەلسەفە بۆ منداڵان، چین؟

لیپمەن: ئەو پرۆگرامەی کە من دامهێناوە و پەرەمپێداوە، لەوبڕوایەدام لەم خالانەدا کاریگەری لەسەر منداڵان هەیە.

-1حەزلێبوون

منداڵان، کاتێک لەگەڵ پرۆگرامی P4C دا خەریکدەبن، ئەم حەزانەیان دەبزوێت

-حەزی ئەندێشەکردن .

-حەزی خۆناسین .

-حەزی گفتوگۆکردن و ڕامان و لێکۆڵینەوە و ڕەخنەییان، دەبزوێت و زیاددەکات.

-2هەستیاری

پرۆگرامی P4C هەربەتەنها دیدی ڕەخنەیی لەلای منداڵان دروستناکات، بەڵکو ئاست و ڕادەی هەسیتاریشیان بەرزدەکاتەوە.

-3دیدی ڕەخنەیی

لەڕێگای پرۆگرامی P4C یەوە، دیدی ڕەخنەیی منداڵ پەرەدەستێنێت و زیاددەکات.

-4بەها

لەڕێگای ئەم پرۆگرامەوە، منداڵان پەی بە بەهاکان دەبەن و دەرکیان دەکەن. چونکێ فراوانتر بیردەکەنەوە، دەرککردن و هەڵسەنگاندنی بەهاکان و ئەو کێشە و پرسانەی سەرقاڵیان دەکات، ڕەهەندی فراوانتر وەردەگرێت .

-5ئەفراندن

فرەڕەهەندی بیرکردنەوە و بەرینی ئەندێشە، کاتێک تێکەڵ بە چیرۆکی فەلسەفی ئامێز دەکرێت، ئیدی توانای ئەفراندنی منداڵ زیاددەکات.

-6جڤاتی

فەلسەفە، کردەی لێکحاڵیبوونە. دیالۆگی فەلسەفیانە دەرفەتی ئەوە بەمنداڵ و تاکەکانی کۆمەڵگا دەدات، تا باشتر لێکحاڵیبن. بەواتایەکی دیکە، دیالۆگی فەلسەفی، جڤاتی ڕامانی، سازدەکات. گەر گشت کۆمەڵگاکان، جڤاتی ڕامانی بن، ئیدی یەکدی قبوڵکردن و لێکحاڵیبوون لە جیهاندا ئاسنتر و مامەڵەکردنیش ڕەوایانەتر دەبێت.

پرسیار: ئەو شێوازانە چین کە لەم ڕێبازەدا بەکارت هێناون؟

لیپمەن: بۆ سازکردنی پرۆگرامی P4C کەڵکم لە گەلێک ڕێباز و شێوازی فەلسەفەی و پێداگۆگی، وەرگرتووە و تێکەڵ بەیەکم کردوون و ئەم ڕێبازە نوێیەم لێ پەیداکرد .

پێداگۆگی و فەلسەفە، هاوڕا و هاوتەریین، بەڵام تێکەڵ نین P4C .پرۆگرامێکە منداڵان هاندەدات بیربکەنەوە و پرسیاربکەن و هەوڵی وەڵامدانەوەی پرسیارەکانی یەکدی لە ڕێگەی گفتوگۆی واڵاوە بدەنەوە. بەواتایەکی دیکە P4C تێکهەڵکێشکردنی فێرکردن، دەستپێشخەریکردن- کراوەیی، هەستیاری، وەرگرتن- دەرککردن، تێگەیشتن و لێکحاڵیبوونە. تەواوی ئەم خاڵانەم لە کتێبی (بیرکردنەوە لە پرۆسەی فێرکردندا) کە لە ساڵی 2003 دا نووسیومە، باسکردووە. هەوڵمداوە دەستنیشانی شێوەیەکی

نویَ لە ڕێبازی فێرکردن بکەم. کۆمەڵێک بیروبۆچوون و هاوسەنگییم لە نێوان (کەسایەتی خودی) و دێموکراتی و (کەسایەتی جڤاتی) دا، نیشانداوە. ئەم شێوازە نەک هەر دید و بۆچوونی ڕەخنەیی، بەڵکو توانای ئەفراندنیش لەلای منداڵ زیاد دەکات. ئەو بۆچوونانە، هاوڕا لەگەڵ پەرەپێدانی فێرکردنی گووتن و دەربڕین و هەستپێکردن و دەرککردن، گشتیان (جڤاتی ڕامانی) دەئافرێنن. ئەمەش تەواو لەگەڵ بۆچوونەکانی جۆن ڕاوڵ، (بەرجەستەیی هاوتایی- بەرابەری(Reflective Equilibrium

و (Experrimentalism) ئەزموونگەری، جۆن دێوی، دا گونجاوە و دەرئەنجامەکەی جڤاتی ڕامانی و ڕەوایەتی و ئاوەزییە لە بڕیاردان و حوکمداندا.

پرسیار: ئەو فەیلەسەف و سایکۆلجانە کێن، کاریگەرییان تێکردویت و لەم کارەتدا جێ پەنجەیان دیارە؟

لیپمەن: ئەو کەسانە ئەمانەن

1-جۆن دێوی

بە پاڵپشتیکردنی چڕی لە منداڵ و بەو هەموو هەوڵ و کارکردنەی بۆ ئەوەی منداڵ بەئازادی لە پۆلدا بیربکاتەوە. بەو ڕۆڵە گرنگەی، کە لە هەستیارکردن، هۆشیارکردن و بەهێزکردنی بیر و ئەندێشەی ئەفراندن لەلای منداڵدا گێڕاویەتی.

2-لێڤ ڤیگۆتسکی

دەروونناسی بەناوبانگی ڕوسی لە سەدەی بیستدا، کە دەرکی بە گرنگی ئەم پەیوەندییانە کردووە

-پەیوەندی نێوان گفتوگۆی منداڵ لە پۆلدا و ئاستی بیرکردنەوەی منداڵ .

-پەیوەندی نێوان منداڵ و کۆمەڵگا، لەڕێگەی مامۆستاوە .

-پەیوەندی نێوان (تەوانایی زمانی) ی گەورەکان و گەشەکردنی (ئێنتلجنس) هۆشیاری منداڵ.

3-جوستوس بوچلیر

فەیلەسوفی ئەمریکی سەدەی بیستەم، بەو لێکۆڵینەوە گرنگانەی کە دەربارەی (سروشتی مرۆڤ و حوکمدان- هەڵسەنگاندن) و دەرککردنی بە گرنگی (ڕۆڵی حوکمدان- هەڵسەنگاندن لە فێرکردنی منداڵدا(

4-جان پیاگەت

سایکۆلج و فێرکار، کە بە لێکۆڵینەوە گرنگەکانی پەیوەندی نێوان (بیرکردنەوە و هەڵسوکەوت) ی دەستنیشانکردووە و ڕونکردۆتەوە.

-5گیلبەرت ڕیلە

فەیلەسوفی بەریتانیا، کە ئەنالیزەی پەیوەندی نێوان (زمان، فێرکردن، خۆفێرکردن) ی کردووە.

)خۆفێرکردن.(Selfteching

-6جۆرج هێربەرت مەید

فەیلەسوف و دەروونناسی کۆمەڵایەتی، کە کارەکانی دەربارەی (سروشتی کۆمەڵایەتیانەی خود- تاک) بووە.

-7لودویگ ویتگنستەین

فەیلەسوفی نەمسایی- بەریتانی سەدەی بیستەم، زۆر شارەزایانە و هەستیارانە، پەیوەندی

چڕ و ئاڵۆزی جڤاتی، کە لە میانەی چەمک و دەستەواژە زمانەوانیەکانەوە ئاشکرادەبن، خستوتەڕوو.

پرسیار: کەڵکی ئەم پرۆگرامە (بۆ منداڵ) چیە؟

لیپمەن: کەڵکەکانی ئەم پرۆگرامە ئەوەیە، کە منداڵان(بەشێوەیەکی سادە و ئاسان) ڕابهێنێت تا بتوانن پێوەرێک پەیدابکەن، تا بتوانن جیاوازی لە نێوان

-بەڵگە و هۆکاری ژیرانە، لە بەڵگە و هۆکاری ناژیرانە (لۆجیک(

-زانیاری ڕاست، لە زانیاری ناڕاست (ئێپسمە(

-شێوازی گونجاو، لە شێوازی نەگونجاوی حوکم بەسەرداندا (ئێتیک (

بکەن. لەم ڕێگایەوە، بناخەی جڤاتی ڕامانی، دادەنرێت و منداڵ هاندەدات تا ڕێبازی (بیرکردنەوە لە بیری خۆی) فێربێت. ئەم ڕێبازەش ئاسۆی ڕامان فراوانتر و سنورەکانی زانیار بەرینتر دەکات. دیسان لەبەرئەوەی ئەم پرۆگرامە لە گەلێک وڵاتی جیهاندا پیادەدەکرێت، منداڵان بە شێواز- مێتۆدیکی هاوبەش ڕادەهێنێت، کە پرسەکانی زانیاری، ژیری و هۆشیاری بۆ بنەما سەرکی و سەرەتاییەکانی بگەڕێننەوە. بەواتایەکی دیکە، ئەم پرۆگرامە دەبێتە (زمانێک)، یان شێوازێکی دیکە بۆ لێکحاڵیبوون.

پرسیار: ئەو مەرج و پێداویستیانە چین، کە بۆ پیادەکردن و بەڕێوەبردنی ئەم پرۆگرامە، پێویستن؟

لیپمەن: بۆ گووتنەوە و پیادەکردنی ئەم پرۆگرامە لە پۆلدا، مامۆستا جگە لە بابەتێک- چیرۆکێک و کتێبی ڕێنمایی بۆ مامۆستایان، چیدیکەی پێویست نیە. (لیپمەن مەبەستی لەو کتێبەیە، کە خۆی بۆ ڕێنمایی مامۆستایان لە گوتنەوەی وانەی فەلسەفەدا نووسیویەتی (.

بەکورتی، مامۆستا دەبێت کۆرسێکی ڕاهێنان، لەم بوارەنەدا ببینێت

-چۆنیەتی ئەفراندن و ڕێکخستنی گفتوگۆ و دیالۆگی فەلسەفیانە .

-مەشقکردن و ڕاهێنانی منداڵ، تا بتوانن بیربکەنەوە(بیرکردنەوە بۆ خۆ(

دەکرێ بۆ ئەو کۆرسەش، کتێبی فەلسەفە لە پۆلدا، نووسینی لیپمەن و شارپ، بەکاربهێنن.

بۆ گووتنەوەی وانەی فەلسەفە، پێویستە منداڵان و مامۆستاکەشیان بەشێوەی بازنەیی لە پۆلدا دابنیشن، تاگشتیان ڕوخساری یەکدی ببینن و بتوانن ڕووبەڕو، یەکدی بدوێنن. هەر خوێندکارێک پەرەگرافێک- بەشێک لە چیرۆکەکە دەخوێنێتەوە، بەشێوەیەک کە گشت منداڵەکانی پۆلەکە بتوانن لەخوێندنەوەدا بەشداربن (بەرابەری و دێموکراتی. (

دوای خوێندنەوەی چیرۆکەکە، مامۆستا دەتوانێت پرسیاری لەم جۆرە لە منداڵەکان بکات. بۆنموونە:

-لەم چیرۆکە - بەسەرهاتەدا، چ شتێک سەرنجی ڕاکێشایت؟

-ئایا ڕووداوەکانی ناو چیرۆکەکە، تێرامانت لەلا دروستدەکەن؟

-ئایا دەتوانیت ئەوەی لەم چیرۆکە تێیگەیشتوویت، لە شێوەی پرسیاردا دەربیبڕیت؟

ئیدی لەم جۆرە پرسیارانە .

دواتر مامۆستا، پرسیارەکانی خوێندکاران، لەسەر تەختەڕەش دەنووسێتەوە و ناوی منداڵەکە- خوێندکارەکەش لەتەنیشت پرسیارەکەوە دەنووسێت و ژمارەی ئەو پەرەگراف، یان لاپەڕەیەی چیرۆکەکەش دەنووسێت، کە منداڵەکە پرسیارەکەی تێدا کردووە، یان دروستکردووە. دواتر دەستدەکەن بە باس و گفتوگۆ دەربارەی پرسیارەکان و مەبەست و تێگەیشتن و بۆچوونی خۆیان لەمەڕ باسەکە - چێرۆکەکە و ئامانجی پرسیارەکان دەردەبڕن.

«.................»